

Márai Sándor elfelejtett színdarabja

Amikor Márai Sándor 1921-ben Berlinbe ért, a német expresszionista költészet lett meghatározó élménye, mindenekelőtt Werfel lírája, amelyből fordított, s a vele sok tekintetben rokonnak érzett Kafka, akinek kisprózáját először ő szíjlaltatta meg magyarul. Felfigyelt a cseh Březina költészetére, és Strindberg-előadásokat nézett meg Reinhardt színházában. „Az -ember-, a meggyalázott humanitás akkor olyan műsorszám volt az új német irodalomban, mint egy varietében a fókák” — emlékezik vissza az *Egy polgár vallomásai* második kötetében. S amire nem szívesen gondolt vissza: 1918–19-ben a *Vörös Lobogó* munkatársaként már megismerkedett és megbarátkozott a Kassák Lajos képviselte avantgarde-dal, maga is az izmusok magyar szóhasználatával élt Kassákról szólva: „... ami nála világnézet, az nemcsak filozófia s erő, törvényekbe nem foglalható, nem korlátozható, viszonylatok összegződéséből származó, külső életet irányító. Korlátlan és örök probléma.” Kassák „vagy belefér a hitt végtelen síkba, vagy fölösleges felmetszeni a fejlődés égnék szaladó ívét”. Egyszóval nem egészen idegen világba lépett be Márai, amikor a *Menschbeitsdämmerung* című expresszionista antológiába lapozott bele, amikor Else Lasker-Schüler költeményeit tanulmányozta. S bár az ő első verseskötetei még igencsak eklektikus érdeklődésről tanúskodnak, Schnitzler-tolmácsolása a századforduló bécsi művészetének jelenlétét mutatja az ifjú Márai gondolatvilágában, forradalmak és összeomlások forgatagában, a zendülés és elégedetlenség évadában az ifjú magyar poéta és a német egyetemek látogatója a megszokott polgári rendből való kilépés, az áttörés és feltörés esélyeit latolgatja.

Az otthonát és honát veszített költő a humanításban és az emberiségben véli meglelni (számtalan nemzedéktársával együtt) a még lehetséges közös vállalkozás célját: az irodalom nem több és nem kevesebb, mint (egy, ki tudja, mennyire megvalósítható) közösségi cselekvés. Az expresszionizmus „ember”-irodalma nem csupán azzal tűnik ki, hogy vissza akarja állítani az individuum, rajta keresztül pedig az individuumok összességének tekintélyét, hanem azzal is, hogy a gesztus-nyelv módozatait keresi. Ezért igyekszik újszerű színpadi formákra bukkanni, megfosztani a színházi előadást az esetlegességektől, az egyedi esetektől, s az általános, a közös, a jelképszerű, a példaértékű felé irányítani.

Márai visszatekintve saját pályájára, önkritikus szomorúsággal állapította meg: „A műfaj egy napon eltévedt, ez kétségtelen, mondja a néző. Ez gyakran megesis, minden művésszel és műfajjal, akinek és amelynek sikere van. Egy napon derogál az, amihez értünk, s valami mást, magasabbrendűt akarunk csinálni. S ilyenkor majdnem mindig melléfogunk.” (Pesti Hírlap 1944. jan. 1.)

Talán nem nagyon erőszakolt a párhuzam: Márai már kiadta első verseskötetét, újságíróként elismeréssel debütált, megmártózott a forradalmakban, amelyektől megújulást várt. Megírta első bírálatait rokonszenves és kevésbé rokonszenves irodalmi művekről, Török Gyula mellett egy másfajta író-létbe látott bele, s már ekkor Krúdy Gyula alakja magasodik az élmények fölé. De a „zendülő” kevésnek és erőtlennek hiszi kora „polgári”-nak bélyegzett irodalmát, a siker ekkor még nem félreértés, de már a beérkezetttség jele az önmagát, hangját próbáló kezdő előtt. Elhatározza, hogy valami mást csinál, magasabbrendűt. Berlinben „Négy nap és négy éjszaka megírtam (...) a színdarabot.” Azt a színdarabot, amelyet egy német város kísérleti színpadán is előadnak,

igaz, csúfos bukás józanítja ki a „melléfogó” szerzőt. A *Panaszskönyv* (Košice 1922.) című Márai-kötet utolsó lapjainak egyikén találjuk meg: mi jelent meg eddig a szerzőtől. A jól ismert verseskötetek mellett (mint amilyen az *Emlékkönyv* és az *Emberi hang*) ott a *Marenka változásai* című regény, amelyet „sajtó alatt lévő”-nek tüntet föl, s amelyről a címen kívül szinte semmit nem tudunk, valamint *Männer* (*Ein Spiel in 5 Bildern*) címmel ama bizonyos színdarab, amelynek születéséről és színpadi kimúlásáról az *Egy polgár vallomásai* tudósított. Megleljük a pontosabb eligazítót is: 1921-ben jelent meg Berlinben, az Oesterheld und Co. Verlagsnál.

A kutató könyvtárba siet, bibliográfiákat tanulmányoz, s minekutána Magyarországon nem leli nyomát Márai e valóban létezett színművének, NDK- és NSZK-beli könyvtárakkal kezd levelezésbe, hátha valamely központi katalógus tartalmazza a szerző nevét vagy munkája címét. A német alapossággal fogalmazott válaszlevelek tanúsága szerint reménye hiábavalónak bizonyult, a kutatás jelenlegi fázisában a német szöveg elveszettnek látszik. Minthogy a német nyelven írt színműnek csak a címét ismerjük, szöveg egyelőre nem került elő, s minthogy feltehetőleg csekély példányszámban jelent meg, maga a szöveg elveszteként minősíthető. Azt sem tudjuk, mely városkában adták elő a *Männert*, hogy legalább az ottani levéltárban, színházi hagyatékban (ha csak nem pusztult el a II. világháború folyamán minden) folytathatók a nyomozást.

A szerencsétlenségben azonban mindig akad valamelyes szerencse. Kétségbeesett keresésünkör néhány feltételtől tettük függővé további munkánkat.

1. Márai ugyan német (és francia) lapok munkatársa volt, cikkeinek jelentős részét azonban magyarul is megírta, és magyarul is közzétette, szépirodalmi jellegű írásait bécsi és kassai, valamint pozsonyi, újságcikkeit többnyire kassai lapokban.

2. Németül és franciául elsősorban publicisztikát művelt, kimondottan szépirodalmat kevésbé. Amennyiben német nyelven színművet írt, aligha elképzelhető, hogy ennek magyar változata ne létezne.

Ezekután vettük kezünkbe a Magyarországon erősen hiányosan és jórészt mikrofilmen található *Kassai Naplót*, amelynek 1922. január elsejei száma 9–10. lapján örömmel fedeztük föl a *Férfiak* című színmű harmadik képét. (A keresésben Gyüre Lajosnak a lapról írt monografikus feldolgozása segített.)

S bár a sajtóhibás, sorkihagyásos közlés csupán az öt képből álló színmű középső részét adja, minden bizonnyal a legfontosabbat (hiszen ezért választotta ezt Márai egy lap újjévi számába), a részletből következtethetünk az egészre, s nyugodtan állíthatjuk: az expresszionizmus igézetében alkotta meg Márai korai színdarabját. Azokat a jellegzeteségeket fedezhetjük föl, amelyeket más, expresszionista művekben fölélhetünk. A III. kép az idősebb és a fiatalabb fivér párbeszédét adja, olyan módon, hogy az idősebb mindössze néhányszor végszavaz, valójában a fiatalabb (Pál) extatikus monológiát kapjuk. A lázadó, önmagát kereső, egyéniségét a végsőkig feltárni akaró, a mélyből feltörő fiatalság kiáltása hangzik, vég nélküli mondatokban, a világot antropomorfizálva, s a világban is fölfedezve az ént, amely immár nem akar elnyomott lenni. „Én elég erős vagyok magamnak” — hangzik a magabiztos kijelentés, s a tagadás sem kevésbé határozott: „Minden érverésetek, ami más tempóra ment, mint az enyém, odaütődött hozzám, s kilengett nagy hullámokban bennem az élet, amit ti éltetek. Az én életem volt olyan jó anyag, mint a tiétek”. Az én és a ti csap össze a monológban, a felelősséget érző én s a ti, akik megpróbálták az énré ráerőszakolni a hagyományos rendbe szoktatott életet. „Én olyan tisztán és csodálatosan kerültem közétek, mint egy gyönyörű kehely, tele illatos itallal. Aztán inni kezdtek belőlem az évek, az illatom elpárolgott, minden év egy mély korttyal leapasztott s egy piszkos szál ott hagyta nyomát köröskörül a serlegen.” A ti — tehetetlen tömeg, a föld urai, akik ellenében érkezett az én. „Én talán Krisztusnak érkeztem közétek, s lerángattok magatok közé és csak ember legyek? Mi mind valami titkos rendeléssel jövünk a létre, s

engedjük, hogy kitanítsanak valami emberi mesterségre.” Az Én, a gyermeklelkű, aki még érzi a természettel való egységet, aki maga is még egy darab természet, a világ meghasadtága előtt létezett állapot egyéne. „Mi tudunk beszélni a nappal, része vagyunk még a fénynek, a hőnek, a mozgásnak. Az Isten illata árad belőlünk.” Az elektromos életüzemmel, a doktriner hangyabollyal szemben az én a névadó, aki isteneket szólít néven, s érti még az állatok szándékait. „Ti megmérgeztétek a földet, céllá prostituáltatok a világ gyönyörű céltalanságát, ahogy kóvályog nemlétezőn egy nemlétező űrben...” Az én emlékszik még az első, ősboldog tornamozdulatokra, az őserdő gyantás szagára, a kezdetre. Az erőszakos fejlődés révén kialakult az életnek jelenlegi normája, rendje és kényelme. Az ennek azonban elege van ebből, szeretne kiszabadulni önmagából.

Körülbelül ennyit mond el ez a kép, és ennél többet aligha sugallhat az egész. Valószínűleg a szellemi lázadás itt ér a horizontra, ennek kimenetele talán a következő képekre marad. Ami azonban figyelemre méltó: jóllehet Márai érdeklődő tolmácsa a német expresszionista lírának, sem verseiben, sem pedig később megjelentetett *A mészáros* című regényében nem él a stílusnak itt szemelvényesen bemutatott expresszivitásával, jóval ritkábban használja stílusértékként az idegen szavak magyar képzővel ellátott alakjait, s nagyon kíváncsi törekszik oly egyszerű kifejezések alkotására, mint ebben a színdarabészletben. A német szöveg ismerete nélkül csak tétován állíthatjuk, hogy előbb volt meg a német szöveg, s ezt adaptálta magyar nyelvre maga a szerző, s a stílusban érzékelhető idegenség ennek tulajdonítható. A felkiáltások, a kusza felsorolások halmaza azonban valószínűleg nem teljesen innen magyarázható; bár ez a fajta látomászerűség alapján különbözik az érett Márai nagyszabású látomásaitól. Itt az ember felnőtté válása, a gyermekkor önfeledtségétől a rendbe kényszerültségig ívelő folyamat keresi a leginkább érzékletes szó- és mondatfordulatokat; a kifejezőeszközök vad burjánzására bízta Márai azt, amit kései prózájának „gondolati lírája” fog megvalósítani. A köznapi itt természetszerűleg csap át az allegorikusba, az *énnek* és a *tínek* az állandó szembeállítás a mindennapnak is félelmetes hangulatot kölcsönöz. „Líra. Nagyon tehetséges vagyok még mindig. Nem bírom leszokni ezt a tizenhatéves pátoszt. Ez egy selyemfal köztem és köztetek, s másként látjuk rajta keresztül egymást. Közönyös, hogy ti milyennek láttok engem. — De én látlak titeket, tehetetlen tömegben, gigantikusan — (elfult sikoly) — férfiak — ...”

Az *Egy polgár vallomásai* második kötetének első fele igen visszafogottan érzékelteti: miféle erők és elfojtottságok tették küzdelmessé az írói tervein töprengő, az alakuló weimari Németország zűrzavarában bolyongó, sokféle érdeklődő, de útját még egyértelműen nem látó ifjú életét. A zendülő Márai leszámolt a belénevelt eszmékkel, és kételkedni kezdett az apák világának eszményeiben. S a leszámolás közepette elvesztette otthonát, hazáját, maga lépett ki az atyák, az elődök világából. A menekülés egy formájának számíthatjuk, hogy németül és franciául írt, s a hazakeresés egy másik formájának vélhetjük, hogy anyanyelve eszköztárával kísérletezik. A kilépés és eltávozás gesztusa félreérthetetlenül válik, mikor Kassáról Lipcsébe, majd Frankfurtba és Berlinbe utazik, Weimarban keresi Goethe nyomait, végül Franciaországban tölt huzamosabb időt, míg Budapesten csak átutazó. De nem csukja be maga mögött teljesen a kaput, hiszen levelez az otthoniakkal, a budapesti író társakkal, kapcsolatot tart az újonnan megalakult Csehszlovákia magyar író társadalmával. E színdarabja az író életművében egyszerűségével jelzi az emberi és szellemi válságot, a történésekből való kirekesztettség, a végig nem élhető élet tapasztalatát, amely másképpen megfogalmazva egy töredéknek is témája lesz, *Föld* című, valószínűleg teljesen sosem elkészült regényének. A színdarab meglepő korai magyar expresszionista kísérlet, Kassák köréből is származhatott volna, és később hasonlóval kísérletezett Földes Sándor, a szlovákiai magyar irodalom keveset emlegetett, egykor Szántó György és Fábry Zoltán által nagyra hivatottnak vélt lírikusa és színműirója.

Fábry Zoltán Márai első kötetéről írta: „Döbbenetes virtuóz összemarkolás; fájó görcsbe szorítva minden: kis perc, mindennapi gesztus... és mindenki perce, mindenki mozdulása... és hirtelen grimaszos mosollyal megint elengedve. Játék és halálos szívmarkolás, csontzörgetés (...) A kortárs jövőbe kérezkedő keserősége... a tehetetlen fáradtság vádoló hangja, emberformálása. Az új utak kezdetén ott áll a kikristályosodott emberi hang: Márai Sándor.” 1926-ban, a szlovenszkói lírai antológiában Márai ekképp jellemezte önmagát: „Évek Berlinben és német városokban, ahol hajlandó voltam azt hinni, hogy mindennek a végére juthatok, és évek Párizsban, ahol megtudtam, hogy mindennek a lelegején vagyok.” S végül a háborús fenyegetések árnyékában, a testamentum szándékával:

„Minden eljött az életben, amit a decembertől és az ünneptől reméltünk, mikor még gyermekek voltunk. Minden eljött, csak nem egészen úgy, ahogy reméltük, s főként nem akkor. S egy napon megtudtuk, hogy az egész élet ünnep volt, s lassan megkapjuk az összes ajándékokat, az életet, a szerelmet, a barátságot és a halált. Ezek a nagy ajándékok. De mindezt hétköznap kaptuk.” (Képes Vasárnap 1940. XII. 8.) A *Férfiak* című színmű ifjabb testvére, Pál ezt a teljes életet akarja birtokba venni, s ekkor még nem ér rá arra figyelni, amit a Logodi utcára éjszaka kipillantó költő-szomszéd is csak élete vége felé tud meg: egy ismeretlen nagy Úr vendégeként jött e földre.

GEORGE HERBERT

Kelletlenség

*Uram, tégy gyengédvé, ne sértselek!
Barátok közt, rögtön, ráérezek
Hogy mi lebet
Barátom szándéka és mit szeret:
Nem bánnék baráttal, ahogy Veled.*

*Ha bárki jóbirében szennyezi,
Megkivánja a barát-becsület
Megvédeni,
Gáncs szepeljétől menteni:
Nem bánnék baráttal, ahogy Veled.*

*Barátom köphet tiszta padmalyon;
Aranyat kér? Hát adom pénzemet;
A szegényt kint hagyom,
S velük Téged tornácomon;
Nem bánnék baráttal, ahogy Veled.*

*Ha barát igénylené e helyet,
Érdekem ellen néki engedek,
De ha kegyed
Szívem kéri, Tenéked nincs helyed:
Nem bánnék baráttal, ahogy Veled.*

*Amit tettél, nem tebetné barát.
O, irjad ércbe, mit tett Istened,
Vérével öntözte a fát, ő
Hogy megvegye, mit ember meg nem ád,
ki ellenséggel jobb, mint Teveled.*

Károlyi Amy fordítása